

TAIDHACOS SOMEN KIELEN?

Mikael Agricolan tuotannossa on monia vaikeasti tulkittavia ja kiistanalaisia kohtia. Yksi näistä on sanapari *Somen kielen* Agricolan ensimmäisen painotuotteen eli todennäköisesti vuonna 1543 painetun ABCkirian alkupuherunon neljännessä säkeessä. Runon alku näyttää Agricolan mukaisesti kirjoitettuna seuraavalta:

Oppe nyt wanha / ia noori /
joilla ombi Sydhen toori.
lumalan keskyt / ia mielen /
iotca taidhat Somen kielen.

Pirkko Forsman Svensson on kuluvan vuoden Virittäjän ensimmäisessä numerossa (1999 s. 93–95) puuttunut tähän kohtaan todeten, että vaikka hän itse on aiemmin (1989: 6) tulkinnut kohdan sijamuodoltaan instruktiiviksi, hän on myöhemmin alkanut kallistua akkusatiivin kannalle. Aiheen pohdintoihinsa hän on mitä ilmeisimmin saanut teoksestani Agricolasta nykykieleen (1994, erit. s. 210) ja sitä koskevasta Osmo Ikolan arvostelusta (1994: 135). Oman tulkintani mukaan muoto oli ja on edelleenkin hyvin perustein tulkittavissa instruktiiviksi, kun taas Ikola ja ilmeisesti muutkin arvostetuimmat suomen kirjakielen tutkijat ovat pitäneet sitä akkusatiivina. Terho Itkosen mielessä (1984: 467–468) instruktiivitulkinna näyttää ainakin käväisseen, joskin myös hän on tällä kohtaa päätyneet akkusatiiviin. Itkosen lyhyestä huomautuksesta sain joka tapauksessa idean omaan instruktiivitulkinnaani, jota nyt näyttää tarpeellista perustella lähemmin.

Yhteydestään irrotettu *Somen kielen* voi muodoltaan olla yhtä hyvin genetiivi, genetiivin kaltainen akkusatiivi tai instruktiivi, ja sekä Agricolan teksteistä että muusta vanhasta kirjallisuudesta on mahdollista

paimia kiistattomia esimerkkejä eri tulkintoista. Näin on Pirkko Forsman Svensson tehnytkin, joten en katso tarpeelliseksi toistaa esimerkkejä tai esittää lisää samankaltaisia. Saman rakenteen genetiivi- ja akkusatiivitulkinnot ovat käypiä edelleenkin. Sen sijaan yksiköllisen instruktiivin käyttö rajoittuu suomen nykyisessä yleiskielessä lähinnä kiteytyneisiin adverbitapauksiin, joihin »*suomen kielen*» ei kuulu. Koska puhtaasti morfologisin kriteerein ei kyseistä ongelmaa voi ratkaista, on tutkittava lauseja asiayhteyksiä.

Ikolan ja Forsman Svenssonin mukaan instruktiivitulkinnaa vastaan puhuu se, että lauseessa predikaattina on transitiivinen *taittaa*-verbi. Agricolan kielessä *taittaa* esiintyy enimmäkseen modaalisen verbiketjun finiittijäsenenä, mutta joskus, joskin harvoin, se voi saada myös suoran objektin. Tämä syntaktinen kahtalaisuus on tuttua myös nykykielestä (*Hän taitaa vieraita kieliä; Taitatko takoa Sammon*). Verbissä *taittaa* on kuitenkin tapahtunut sellainen merkityssuhteiden muutos, että merkitykset 'osata, kyetä, pystyä, voida' ovat ketjuissa nykyään olennaisesti harvinaisempia kuin ne ovat olleet Agricolan aikana, ja etusijalle on päässyt episteeminen käyttö (*Hän taitaa olla sairas*). Missään tapauksessa tältä kannalta ei ole estettä pitää konstituenttia *Somen kielen* objektina. Toisaalta 'osata'-merkityksiseen *taittaa*-verbiin voi ajatella yhdistettäväksi myös instruktiivimuotoisen adverbiaalinen (esim. *Hän taitaa ammattinsa hyvin*). Lisäksi voi ajatella, niin kuin Pirkko Forsman Svensson on ajatellut, että Agricolan säkeessä on kysymyksessä runomitan tavoittelusta johtuva ellipsi (**jotka taidat [lukea] suomen kielen*). Näin ollen instruktiivitulkinnaa ei pelkästään *taittaa*-

verbiin viitaten kannata sulkea pois.

Martti Rapola on teoksessa Suomen kirjallisuus (II: 101–104) käsitellyt Agricolan aapiskirjaa ja myös sen alkurunoa, mutta varsinaisen analyysin asemesta hän on kääntänyt kyseisen runon kohdan vapaasti nykysuomeksi: »Oppikaa vanhat ja nuoret, jotka taidatte suomen kieltä ja jolla on terve, altis [tuore] sydän, Jumalan käskyt ja mieli.» Jos tästä vapaamuotoisesta vastineesta uskaltaa tehdä alkuperäistekstiä koskevia syntaktisia päätelmiä, Rapolan tulkinnan mukaan *Somen kielen* olisi relatiivilauseen objekti, joskaan se ei uudessa versiossa ole akkusatiivin vaan partitiivin muotoinen. Rapola on kuitenkin tehnyt tekstiin huomattavia muutoksia, sekä morfologisia että syntaktisia. Ensimmäisessä säkeessä hän on vaihtanut Agricolan yksiköllisen predikaatin monikolliseksi (*oppe* → *oppikaa*) ja tulkinnut monikoksi myös muodon *taidhat*, joka käytännössä voi olla sekä yksikön että monikon toisen persoonan muoto (*taidat*, *taidatte*). Rapola on ilmeisesti tehnyt näin osittain siksi, että numerussuhteet ja muut syntaktiset kytkennät näyttäisivät kautta koko tekstin johdonmukaisilta. Vielä suurempi muutos on se, että hän on muuttanut lauseiden järjestystä ja rinnastanut keskenään relatiivilauseet, jotka Agricolalla eivät ole rinnasteisia. Relatiivipronominin *jotka* korrelaattia ei alkuperäistekstistä ole tarpeen etsiä kauempaa kuin välittömästi relatiivilauseen edeltä. Pronomini voi varsin hyvin viitata edellisen säkeen sanoihin »Jumalan käskyt ja mielen». Myös Tapani Harviainen, Simo Heininen ja Aarre Huhtala (1990: 6) ovat kehittäneet samasta runosta selkokielisen version, mutta varsin toisella tavoin kuin Rapola:

Opi nyt, vanha ja nuori,
sinä, jolla sydän on tuore,
Jumalan käskyt ja mieli,
kun sinulle selvä on suomen kieli.

Tämä »käännös» noudattaa huomattavasti uskollisemmin alkuperäistekstin rakennetta, mutta juuri neljännen säkeen kohdalla sekin poikkeaa Agricolan muotoilusta siten, ettei se sanottavasti auta käsillä olevan ongelman ratkaisemisessa.

Kuten edellä on todettu, sekä muodon että lauseyhteyden osalta Agricolan *Somen kielen* voidaan tulkita akkusatiiviobjektiksi. Samassa sivulauseessa on kuitenkin myös toinen objektiehdokas, nimittäin relatiivipronomini *jotka*. Jos tämä valitaan objektiksi, ongelmallinen säe kääntyy vavattomasti nykysuomeksi aivan toisella lailla kuin Rapola on ajatellut: '[Jumalan käskyt ja mielen], jotka osaat(te) suomen kielellä'. Ensi näkemältä tämä tulkinta saattaa tuntua oudolta, mutta omalla tavallaan se on täysin järkevä. Agricolan aikana tilanne oli ollut jo pitkään se, että kristinopin keskeisimmät perusasiat oli täytynyt opetella ulkoa. Vaikka katolisen kirkon liturginen kieli olikin latina, nämä tärkeimmät kohdat piti opetella ja ymmärtää nimenomaan omalla äidinkielellä, suomalaisten siis suomeksi, ja papit oli jo keskiajan puolella velvoitettu lukemaan ne kirkossa malliksi ja kerta kerralta samalla tavoin, jotta kansa oppisi ne ulkoa. Harviainen, Heininen ja Huhtala toteavat (1990: 51–52), että aamu-, ilta- ja ruokarukouksia lukuun ottamatta Agricolan aapiskirja sisälsi juuri sen kristinuskon rautaisannoksen, jota Henrik-piispan päivistä lähtien oli yritetty takoa suomalaisten päähän. Uskonpuhdistuksen aikana varsinainen uutuus oli se, että nyt nuo keskeiset kohdat oli myös kirjoitettu ja painettu suomen kielellä ja ne piti opetella lukemaan sisältä. Voi siis hyvin ajatella, että Agricola runossaan kehottaa sekä vanhaa että nuorta nyt ensi kertaa lukemaan sen, minä nämä jo ennestään osasivat ulkoa suomen kielellä. Se asia, että suomalaiset osasivat suomen kieltä, on tuskin Agricolan aikana ollut mikään mainitsemisen arvo-

nen seikka vaan itsestäänselvyys.

Kuten Viljo ja Kari Tarkiaisen (1985: 136–138) Agricola-tutkimuksessa havainnollisesti osoitetaan, aapiskirjan alkupuhe-runo noudattelee pitkälti Filip Melanchtonin latinankielisen aapiskatekismuksen vastaavaa kohtaa. Joiltakin osin se kuitenkin poikkeaa olennaisesti Melanchtonin runosta. Melanchton puhuttelee poikia, joille sekä kristinopin alkeiden, latinan kielen että lukutaidon voi ajatella olleen uusia asioita. Sen sijaan Agricolan kohderyhmänä ovat sekä vanhat että nuoret, joista ainakin edellisten piti ennestään olla perehtyneitä kristinuskon peruskappaleisiin.

Tätä taustaa vasten voi myös miettiä, mitä Agricolan *oppia*-verbi runon alussa tarkoittaa. Se voi viitata uuden asian oppimiseen, mutta ei välttämättä. Agricola käyttää verbiä myös sen ikivanhassa merkityksessä ’käydä katsomassa’; esimerkiksi käsikirjassaan hän puhuu »sairaiden oppimisesta» (*oppea/oppia*-verbin merkitystä ja käyttöä vanhassa kirjakielessä on perusteellisesti käsitellyt Metsikkö 1951: 1–13). Ehkäpä Agricola runossaan tarkoittaa sitä, että nuorten ja vanhojen olisi nyt käytävä tarkistamassa kirjoitetusta tekstistä, miten pitävät paikkansa ne pyhät totuudet, joita heille aiemmin on tarjoiltu vain suullisesti pappien ja muiden kirkonmiesten välityksellä.

Kuten Pirkko Forsman Svensson toteaa ja esimerkkien avulla selventää, sekä Agricolalla että myöhemmissä teksteissä on kohtia, joissa »*suomen kielen*» on selvästi instruktiivi ja merkitsee ’suomen kielellä, suomeksi’. Myös muiden kielten osalta näkyy olleen käytössä samantyyppisiä ilmauksia. Esimerkiksi käsikirjassaan Agricola antaa seuraavan ohjeen: »*Sacramenti iaghettaisa macta Weisata Rotzin eli latinan kielen Iesus Christus är vår helsa –*» (III: 107). Monikollista instruktiivia *kielin* Agricola ei käytä kertaakaan.

Instruktiivi-ilmausten lisäksi Agricolan teksteistä, etenkin selityksistä ja reunahuomautuksista, löytyy kielten nimien nykyisen kaltaisia translatiiveja (*somexi, latina-xi*). Pari kertaa Agricola käyttää myös *-iten-*johtimella muodostettua adverbia: *Honen Cunnia / Sixi Hebreiten cutzutan yxi Emen-de* (III: 304). Näytteitä löytyy myös nykykielen mukaisesta ulkopaikallissijan käytöstä silloin, kun käytetään sanaliiton muotoista ilmausta, esim. *sen Uden Testamentin Kiriät Somenkielille wlostulkitudh* (II: 15), *puhui hen heille Hebraican kielelle* (II: 374), joskin näistä on joskus ortografisista syistä vaikea sanoa, milloin on kysymys adessiivista, milloin allatiivista. Kielestä toiseen kääntämistä Agricola ilmaisee nykyiseen tapaan sisäpaikallissijojen avulla: *Tulkit / iotca Wanhan Testamentin Ebraicast / nin Grekin kieleen kensit* (III: 756).

Yksiköllisen instruktiivin käyttö eri kielellä tapahtuvaa puhumista tai kirjoittamista ilmaisemassa on yksiselitteisesti todettavissa väistyväksi kielen piirteeksi, koska siitä on runsaasti esimerkkejä vanhasta kirjakielestä, mutta ei enää lainkaan nyky-suomesta. Suomen murteista vastaavia esimerkkejä tunnetaan vielä vuosisadan vaihteesta ja 1900-luvun alusta, esim. *Kyllähän kettuakir revoks kuttutaan suomen kiälen taikka ruattim mikä liä* (Kannisto 1902: 134; ks. myös Itkonen 1984: 467–468).

Saattaa olla, että yksiköllisen instruktiivin käyttö niin *suomen kielen*-tyyppisissä ilmauksissa kuin sijataivutuksessa yleensäkin on ollut vielä tavallisempaa katolisella keskiajalla kuin uuden ajan puolella. Suomen inkongruentteja instruktiivirakenteita tutkinut Juha Leskinen on todennut, että vanhassa kirjakielessä yksikölliset rakenteet ovat tavallisempia kuin monikolliset (Leskinen 1990: 133). Agricolalla selvä instruktiivi esiintyy kaksi kertaa otsikkotekstissä *Letanie taika iulkiset Rukuuxet / somenkelen* (I: 861); *Letanie taicka iulkiset*

▷

Rukuxet Somenkielen (III: 139). Jäljessä seuraa *Kyrie eleison*, jota on jo vanhastaan mieluusti käytetty sekä yleisen kirkkoroukouksen yhteydessä että rukouskulkueissa, jota myös katolisessa kirkossa on voitu laulaa kansankielellä ja jonka pohjalta jo keskiajalla on sepitetty myös erityisiä kansankielisiä lauluja, ns. leisejä, ainakin Saksassa ja ilmeisesti myös Suomessa (Kurvinen 1929: 213–214; Gummerus 1931). Katolisen keskiajan puhekielen instruktiivin tunnettuja jäänteitä ovat esimerkiksi länsimurteiden vahvistuspartikkelit *mar*, *maarin*, *maاران*, *maarin* jne., jotka ovat alkuaan neitsyt Marian nimeen perustuvia vannomuksia tai huudahduksia (’Marian kautta’; SSA 2: 149).

Kielillä puhumista ilmaiseva yksiköllinen instruktiivi sisältyy myös vanhimpaan suomen kielellä muistiin merkittyyn kokonaiseen lauseeseen, joka on sattumalta löytynyt eräästä Nürnbergin kaupunginkirjastossa säilytetystä yläsaksaksi laaditusta käsitkirjoituksesta (tarkemmin Wulf 1982: 90–98). Siinä kerrotaan, kuinka eräs saksalainen matkailija oli Turussa hieman ennen 1400-luvun puoliväliä tavannut piispa Maunu Tavastin, joka oli tervehtinyt tulijaa lausumalla: *Mÿnna tachtōn gernast spuho sōmen gelen Emÿna daÿda* ’minä tahdon kernaasti puhua suomen kielen; en minä taida’. Esimerkin oudonlaista ortografiaa ovat asiantuntevasti käsitelleet sekä Christine Wulf (mp.) että Terho Itkonen (1984: 467), joten siihen ei ole tarpeen puuttua tässä. Juuri tämän esimerkin kohdalla Itkonen tulee siihen tulokseen, että *sōmen gelen* on instruktiivi eikä akkusatiivi.

Matkakertomuksen säilynyt kopio on kirjoitettu vuoden 1470 tienoilla, ja on mahdollonta sanoa, missä määrin kopio poikkeaa piispan alkuperäisestä ilmauksesta. Itkonen on arvellut virkkeen loppuosaa vailinaiseksi sen asiasisällön vuoksi: Mynämäellä syntynyt piispa Maunu Tavast osa-

si taatusti suomea, joten on vaikea uskoa hänen heti ensimmäiseksi puhuneen perättömiä saksalaiselle vieraalleen. Paremminkin hän on saattanut alun perin sanoa, että hän kernaasti tahtoi puhua äidinkieltään suomea, koska hän ei osaa puhua saksaa. Samasta syystä on vaikea uskoa, että piispa olisi tehnyt objektivirheen. Kaikin puolin loogisempi ja paralleelien valossa täysin uskottava ratkaisu on pitää muotoa instruktiivina, niin kuin Itkonen on tehnyt. Tämänkin esimerkin jälkiosassa on käytetty *taitaa*-verbiä ilman infinitiivikomplementtia kielitaidosta puhuttaessa, mutta pahaksi onneksi sillä ei ole määritteitä. Näin siitä ei ole suoranaista apua ratkaistaessa Agricolan aapisrunon arvoitusta.

Virkkeen alkuosan kieliopillinen analyysi tuo joka tapauksessa mieleen sen seikan, että Agricolankin »objektivirheitä» kannattaisi ehkä tarkastella uusin silmin. Virheitä ja lipsahduksia jää varmasti edelleenkin paljon, mutta joukosta saattaa paljastua myös sellaisia yksikön instruktiiveja, joita nykylukija ei ensi näkemältä instruktiiveiksi havaitse pelkästään sen takia, että sijan käyttö on meidän päivinämmen olennaisesti kapea-alaisempaa kuin aiemmin. Samasta syystä monet alkuperäiset instruktiivit tai kaksitulkintaiset muodot on voitu ilman muuta tulkita akkusatiiveiksi. Agricolan Uuden testamentin Apostolien tekojen 21. luvussa (II: 374) »sodanpäämies» esittää Paavalille kysymyksen: *Taidhacos Grekin kielen?* Tässä lukijalle tuskin tulee mieleen muuta vaihtoehtoa kuin tulkita »kreikan kielen» akkusatiiviobjektiksi. Sen sijaan erityisen mielenkiintoinen kohta on Uuden testamentin esipuheessa (II: 16): *Nyt ettei yxiken Pappi taicka Opettaia madhaisi laiscudans testelehin sille peitte / ettei hen Latinā eike Rotzin kielen taidha / ia wnottais henen Opetuxens wirghan.* Jos tässä tulkittaisiin »latinan ja ruotsin kielen» akkusatiiveiksi, olisi kysymyk-

sessä erityisen karkea objektivirhe, koska lause on kielteinen. Virheitä kieltämättä löytyy Agricolan painoon toimittamista teksteistä, mutta toisaalla Agricola kyllä selvästi osoittaa, että hän osaa transitiivisen *taitaa*-verbin yhteydessä kielteisessä lauseessa käyttää partitiivimuotoista objektia: *teme cansa ioca ei taida Laki [lakii] / ouat kirotut* (II: 267). Jos kyseiset muodot tulkitaan instruktiiviksi, meillä on tässä täydellinen paralleeli aapiskirjan ongelmalliselle *Somen kielen* -tapaukselle. ■

KAISA HÄKKINEN

*Finska institutionen, Åbo Akademi,
Fänriksgatan 3, 20500 Åbo*

LÄHTEET

- AGRICOLA, MIKAEL. Teokset I–III. Näköispainos. WSOY, Helsinki 1987.
- FORSMAN SVENSSON, PIRKKO 1989: Vanhin ta kirjasuomea 2. Katsaus vanhan kirjasuomen ortografiaan ja tekstikommentaari. Käsikirjoite. Umeå universitet, Umeå.
- 1999: Taidatkos solotella suomen kielen? Instruktiivin käyttöä vanhassa kirjasuomessa. – *Virittäjä* 103 s. 93–95.
- GUMMERUS, JAAKKO 1931: Onko katolisella keskiajalla ollut suomenkielisiä virsiä? Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja XXI, Helsinki.
- HARVIAINEN, TAPANI – HEININEN, SIMO – HUHTALA, AARRE 1990: *Opi nyt vanha ja nuori. Mikael Agricola ja nykyaika*. Otava, Helsinki.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. WSOY, Helsinki.
- IKOLA, OSMO 1994: *Kokonaisesitys kirjasuomen historiasta*. – *Sananjalka* 36 s. 130–140.
- ITKONEN, TERHO 1984: *Vanhimmat kirjatut suomen lauseet*. – *Virittäjä* 88 s. 467–468.
- KANNISTO, ARTTURI 1902: *Lauseopillisia havaintoja läntisen etelä-Hämeen kielimurteesta*. Suomi III:20.
- KURVINEN, P. J. I. 1929: *Suomen virsirunouden alkuvaiheet v:een 1640*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 180. SKS, Helsinki.
- LESKINEN, JUHA 1990: *Suomen inkongruentit instruktiivirakenteet ja niiden tausta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 536. SKS, Helsinki.
- METSIKKÖ, TAIMI 1951: *Kirjasuomen opetus- ja koulusanasto Agricolasta vuoden 1866 kansakouluasetukseen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 242. SKS, Helsinki.
- RAPOLA, MARTTI 1963: *Mikael Agricola ja suomenkielisen proosan alku*. – Martti Rapola (toim.), *Suomen kirjallisuus II; Ruotsin ajan kirjallisuus s. 69–138*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Otava, Helsinki.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. 2. L–P. Päätoimittaja Ulla-Maija Kulonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556; *Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja* 62. Helsinki.
- TARKIANEN, VILJO – TARKIAINEN, KARI 1985: *Mikael Agricola, Suomen uskonpuhdistaja*. Otava, Helsinki.
- WULF, CHRISTINE 1982: *Zwei finnische Sätze aus dem 15. Jahrhundert*. – *Ural-Altaische Jahrbücher, Neue Folge* 2 s. 90–98.